

Szár az Orsolya

Kihívások és megoldások

A jezsuiták 18. századi erdélyi penitenciális misszióiról

Közismert, hogy a szakirodalomban második Habsburg-berendezkedésként ismert 1708 és 1730 közötti időszakban a Guberniumban, az Erdélyi Udvari Kancelláriában, valamint a királyi tábla ülnökei között, tehát az erdélyi kormányzati, közigazgatási és a bíraskodásért felelős szervezetekben mindenütt relatív többségbe kerültek a katolikusok.¹ Ezzel párhuzamosan és szoros összefüggésben a katolikus egyház is egyre nagyobb teret nyert Erdélyben. A katolikus egyházat a többi felekezet kárára előnyökben részesítő Habsburg-támogatásnak többféle formája volt: lehetett erősebben politikai természetű, mint Mártonffy püspök guberniumi tanácsosi kinevezése (1718),² de erőszakos is, mint a kolozsvári unitárius templom 1716-os elfoglalása a főhadiparancsnok katonai segítségével.³

A jezsuiták szerteágazó tevékenysége és ezen belül a missziós munka szintén hozzájárult a katolicizmus erdélyi megerősödéséhez. Ennek részletes bemutatása monográfiát igényelne. Jelen vizsgálat csupán három jezsuita népmisszióra (1727, 1728, 1729) korlátozódik, amelyeket a következő szempontok alapján választottunk ki: mindhárom misszióban az ún. segneriánus módszert alkalmazták,⁴ és mindhárom az az erdélyi születésű Kolozsvári Pál vezette, aki unitáriusból katolikus, majd jezsuita szerzetes lett.⁵ Az eredetileg itáliai módszer erdélyi bevezetésének terve 1726-ban fogalmazódott meg, az első ilyen típusú missziót 1727-ben tartották.⁶ Kolozsvári az ezt követő három évben (1728–1730) folytatta misszionáriusi tevékenységét, amelynek 1731 áprilisában bekövetkezett halála vetett véget. Ezután csak az 1740-es években éledt újra a missio Segneriana Erdélyben. Akkorra azonban már megváltozott a katolikus

Szár az Orsolya (1981) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Debrecen, orsolyaszaraz@unideb.hu

A kutatást az OTKA PD 112622 sz. pályázata támogatta. Itt köszönöm meg Baricz Ágnesnek a tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseit, javaslatait.

¹ Vö. Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben. 1690–1740*. Bp. 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 8) 305–383.

² Uo. 322.

³ Uo. 362.

⁴ A jezsuita rend osztrák tartományában tartott első segneriánus népmissziókról lásd Fazekas István: *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717)*. = *Perlekedő évszázadok*. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. Horn Ildikó. Bp. 1993. 410–431. A missio Segneriana provinciabeli történetét 1773-ig tekinti át Szár az Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debrecen 2012. (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium 49) 77–152.

⁵ Kolozsvári életének és működésének főbb adatait lásd Ladislaus Lukács: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae 1987–1988. II. 760.

⁶ Az erre vonatkozó generálisi leveleket lásd Archivum Romanum Societatis Iesu (a továbbiakban ARSI), Aust. 12, ff. 233r, 234r, 234v, 241. Az erdélyi segneriánus missziók elindításáról lásd Szár az Orsolya: *i. m.* 100–101.

egyház helyzete és a többi felekezethez való viszonya. Míg a század első évtizedeit a katolikus egyház fokozatos térnyerése jellemezte, addig az 1740-es években már a domináns helyzete figyelhető meg. Érdemes emiatt az 1720-as évek segneriánus misszióit a későbbiekől elválasztva is megvizsgálni,⁷ ezek ugyanis gyakran az egyes települések szintjén teszik láthatóvá az ekkor zajló, felekezetek közötti átrendeződési folyamatokat, miközben új adalékokkal is gazdagítják egyháztörténeti, kegyességtörténeti és helytörténeti ismereteinket.

1. A segneriánus módszer bevezetése Erdélyben

A penitenciális népmissziók egyik altípusát jelentő segneriánus misszió célja eredetileg nem a más felekezetűek áttérítése volt, hanem a katolikus hívek helyes vallásgyakorlatának kialakítása, hitismereteinek megszilárdítása és nem utolsósorban a bűnbánathoz szükséges érzelmek felkeltése és kifejezésre juttatása különböző látványos bűnbánati cselekedetekkel.⁸ Míg az itáliai segneriánus misszionáriusok tisztán katolikus közegben tevékenykedtek, és a módszert ennek alapján alakították ki, addig erdélyi társaik igen heterogén felekezeti összetételű közössel és változó erőviszonyokkal találkoztak.

Jól ismert, hogy az erdélyi egyházmegye újjászervezése azután kezdődött el, hogy Mártonffy 1716-ban elfoglalta püspöki székhelyét.⁹ Ugyanebben az évben az egyházmegyes papok száma csupán negyvenkettő volt. Ez a következő években lassú növekedésnek indult. A paphiány miatt azonban több településen szerzetesek látták el a plébániai szolgálatot.¹⁰ A katolikus hívek hitbéli megerősítése mellett azonban a katolikusok számát növelni akaró, térítő szándék is jelen volt. Az egyház ugyanis nemcsak a meglévő plébániákról kívánt gondoskodni, hanem igyekezett újakat is létrehozni és régieket visszaállítani. Ez számos esetben azzal kezdődött, hogy a helyi katolikusok számbeli fölényére hivatkozva elvették a templomot az azt birtokló felekezettől. Így az egyházmegye helyreállítása gyakran más felekezetek kárára történt.

A segneriánus népmissziós módszer erdélyi bevezetésén munkálkodó jezsuitáknak és az azt alkalmazó misszionáriusoknak elkerülhetetlenül szembesülniük kellett a más vallásúak kérdésével. A jezsuita rend generálisa, Michelangelo Tamburini 1726-os levelében Erdélyt eretnekségtől fertőzött területként írta le, ahol nagy tudatlanság mutatkozik a hit és a keresztény erények dolgában. Örömmel fogadta ezért az erdélyi missziók tervét, valamint biztosította rendtársait arról,

⁷ Vizsgálatunkba nem vontuk be az utolsó Kolosvári vezette missziót (1730), mivel annak csupán négy erdélyi állomása volt, legnagyobbrészt a váradí és az egri egyházmegyében zajlott le. Erről lásd Száraz Orsolya: *Jezsuita népmissziók a váradí egyházmegyében a 18. században*. = *Katolikus újjászülés Debrecenben*. Szerk. Orosz István–Papp Klára. Debrecen 2015. (Speculum historiae Debreceniense 23) 54–60.

⁸ A misszió szokásos menetének leírását lásd Giuseppe Orlandi: *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*. = *La drammatica popolare nella valle padana*. Atti del 4° convegno di studi sul folklore padano, Modena 23–26 maggio 1974. Modena 1977. 313–325; Száraz Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. i. m. 60–69.

⁹ Vö. Bíró Vencel: *A katolikus restauráció kora (III. Károly, Mária Terézia, II. József)*. = *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 147–150; Nagy Kornél: *Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények*. EM LXXVIII(2016). 1. sz. 74–75.

¹⁰ Ferenczi Sándor: *Az erdélyi egyházmegye római katolikus papsága az 1716–1753 közötti időszakban*. = *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*. Szerk. Marton József–Bodó Márta. Bp.–Kvár 2009. 65–66, 70.

hogy előmozdítja az ügyet.¹¹ Három évvel később egy Erdélyben tartott misszióról a jezsuita évkönyv beszámolója „a parlagon hagyott és különféle eretnekségek sokféle tüskéjével bevett erdélyi földeken” fáradó misszionáriusok képét használta fel a más felekezetek jelentette kihívás érzékeltetésére.¹²

Már kezdetben világos volt, hogy Erdély másfajta akkomodációt kíván meg a misszionáriusok részéről, mint az itáliai szintiszta katolikus közeg. Erre hívhatta fel a generális figyelmét levelében Kapi Gábor, aki az erdélyi viszonyok alapos ismerője volt,¹³ hiszen korábban Kolozsváron látott el számos szolgálatot, többek között előkészítője volt az erdélyi románokkal kötött vallási uniónak.¹⁴ Kapi levelét nem ismerjük, a generális válaszleveléből azonban megtudjuk, hogy – az ekkor már a nagyszombati nyomda prefektusaként dolgozó – Kapi úgy vélte, hogy másképp kell bánni az eretnekekkel és a skizmatikusokkal, mint a keresztény tanításban járatlan katolikusokkal.¹⁵ Nyíltan vagy utalásszerűen azt javasolhatta, hogy a segneriánus módszert alakítsák át az erdélyi körülményeknek megfelelően. A generális hajlott erre, de csak amennyiben a tapasztalatok alapján ez szükségessé válik, először azonban a módszert „szokásos formájában” (*consuetudine forma*) kívánta bevezetni.

A pénzügyi feltételeket egy jótévő – aki maga a császár lehetett – és a Cassa Missionis kétezer scudónyi támogatása teremtette meg.¹⁶ A jezsuita évkönyv szerint a misszió alapítója és protektora ugyanis maga a császár volt, aki az ügyet támogató pátenstelevet bocsátott ki, de a Gubernium és az erdélyi püspök is írásban járultak hozzá a misszió működéséhez.¹⁷ A jezsuiták tehát a legmagasabb szintekről biztosították munkájuk védelmét.

A szervezési feladatokat itt is az a Bernardo Cerroni vállalta magára, aki korábban már Magyarországon, Ausztriában és Dalmáciában is megszervezte a segneriánus missziót.¹⁸ Tőle sajátította el a módszert a már említett Kolosvári Pál. A kolosvári unitárius eklézsia plébánosának fiaként Kolosvári szintén jól ismerhette az erdélyi viszonyokat. Nem lehet véletlen, hogy őt választották erre a feladatra, ugyanakkor – az egyik generális levél szerint – ez találkozott Kolosvári kívánságával is, aki nagyon szeretett volna misszionáriusként Erdélyben dolgozni.¹⁹ Miután elsajátította a módszert, 1726 szeptemberében készen állt rá, hogy segneriánus missziót vezessen, amire azonban csak 1727 tavaszán került sor, mert a missziós időszak mindig a jó idő beálltával kezdődött.²⁰

¹¹ ARSI, Aust. 12, f. 234v. Levél Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.): „in regione tot haeresibus infecta, ubi revera non minor est rerum fidei, et virtutis ignorantia, quam operariorum necessitas”.

¹² ARSI, Aust. 186, f. 28r: „incultosque, ac variis diversarum haeresium spinis obsitos Transilvaniae campos”.

¹³ A generális egy másik levelében így is jellemzi őt: „rerum regionum apprime gnarus”. ARSI, Aust. 12, f. 234v. Levél Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.)

¹⁴ Szilas László: *Kapi Gábor: = Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Középkor és kora újkor. V. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2006. 81–82; Lukács László: *i. m.* II. 680–681.

¹⁵ ARSI, Aust. 12, f. 233r. Levél Kapi Gábornak Nagyszombatba (1726. június 22.): „Sapienter notat R. a V. a aliter cum Haereticis, Schismaticis atque rudibus in fide agendum, ac cum Catholicis, et in Christiana doctrina non provecitis.”

¹⁶ ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Kapi Gábornak Nagyszombatba (1726. június 22.) A Cassa Missionisből érkező összegről ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. július 6.)

¹⁷ ARSI, Aust. 184, f. 23v.

¹⁸ ARSI, Aust. 12, f. 234v. A generális levele Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.). Cerroniról Lukács László: *i. m.* I. 160–161.

¹⁹ ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. július 6.)

²⁰ ARSI, Aust. 12, f. 241r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. szeptember 7.)

2. Az 1727-es misszió

A jezsuita források alapján az 1727-es év egyfajta próbaévnak tűnik.²¹ A misszió állomásainak száma kevesebb, mint a későbbi években, valamint a kiválasztott települések, egyetlen kivétellel, Gyergyó-, Csík- és Kászsónszékekben találhatóak, amelyek – olykor rövid kitéréssel, de – mindvégig megőrizték a katolikus hitet, többségükben katolikus plébánia is működött.²² A jezsuita évkönyv nem is számol be a más felekezetűek jelenlétéről a résztvevők között, csupán a katolizálók számát közli, valamint három megtéréőről részletesebben is szól. Adatai a következők: a római katolikus egyház mellett kötelezte el magát harminc kálvinista, két lutheránus, hat szociniánus, tizenkettő skizmatikus, négy aposztata, huszonegy felekezethez nem tartozó és további negyvenöt személy. Ezeknek az adatoknak a megbízhatósága kontrollforrások hiányában nem meghatározható, mindenesetre óvatosan kezelendők. Az áldozók számát például minden bizonnyal az apostoli munka sikerességét bemutatni hivatott retorika nagyította fel: Pál-Antal Sándor kutatásai szerint ugyanis 1721/22-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek együttes népességszáma 16612 főnyi volt,²³ míg a jezsuita évkönyv szerint a misszió során körülbelül 17000-en áldoztak.²⁴

A misszió első három állomását Gyergyószéken jelölték ki.²⁵ Szentmiklóson az örmények lelkes részvételét emelte ki a beszámoló szerzője. Az örmények a 17. században települtek be Erdélybe, Szentmiklósrá és Alfaluba is ekkor érkeztek.²⁶ Előbbi helyen az 1721-es összeírás szerint ötvenhat örmény családfő és tíz örmény özvegy élt.²⁷

Mindhárom gyergyószéki településre igaz, hogy lakói rövid időre protestánsok lettek, majd visszatértek a katolikus egyházhoz, és meg is maradtak abban.²⁸ Ebben a szinte homogén katolikus közegben a misszionáriusok elsősorban a hitoktatással foglalkoztak. Délutánonként külön a felnőtteket és külön a gyerekeket is tanították. Néhány katekistát is kiképeztek, hogy a szétosztott könyvekből ünnepnapokon tanítsák az olvasni nem tudókat.

A Csíki-medence hat – katolikus hitét mindvégig megőrző állomásán²⁹ – tartott misszióról, szűkszavú tudósítást olvashatunk, többnyire arról, hogy hány napot töltöttek az egyes helyeken, és hogy a résztvevők és a gyónók száma mindenhol magas volt. Somlyón a ferencesek

²¹ A misszió leírását lásd ARSI, Aust. 184, ff. 23v–26r. A továbbiakban ennek alapján ismertetem a misszió menetét. A főszövegben egyértelműen jelzem, ha ezt a forrást használom, a jegyzetekben csak akkor, ha idézek belőle.

²² Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Reprint kiadás. Bp. 1994. 332–334. Endes szerint 1717–1719-ben a misszióállomások közül itt voltak plébániák: Nagykászon, Kozmás, Somlyó, Nagyboldogasszony, Szentimre, Gyergyószentmiklós, Alfalu, Ditró.

²³ Pál-Antal Sándor: *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején*. EM LXXIV(2012). 2. sz. 15, 8. táblázat.

²⁴ ARSI, Aust. 184, f. 25v.

²⁵ Szentmiklós, Ditró, Alfalu.

²⁶ Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örm. kath. püspöki, ill. vikáriusi szék*. Vác 1913. 4; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések) 82–88.

²⁷ Az adatot közli Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. II. Ford., bev., jegyz. Szabó György. Buk.–Kvár 1999. 261.

²⁸ Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. Gyulafehérvár I–II. 2000. I. 265–266, 263.

²⁹ Nagyboldogasszony, Rákos, Somlyó, Szentgyörgy, Szentimre, Kozmás. Vö. Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 241–242, 244, 251, 253, 267.

szállásolták el a misszionáriusokat. György József szerint Kolosvári Pál itt mondott beszédében elismerte az 1567-es „csata és győzelem történeti igazságát”.³⁰

A missziós körút ezután Kászonszéken folytatódott, a valójában több településből álló, de plébániaként egynek tekintett Nagykászonban.³¹ Innen, az esperes meghívására, átmentek Háromszékre. Itt volt a misszió utolsó állomása, azonban a beszámoló nem nevezi meg a települést.³² Innen a misszionáriusok október 27-én Kolozsvárra tértek vissza téli pihenőre.

A jezsuita beszámolóból hiányoznak a módszer jellegzetes teátrális elemei: az éjszakai bűnbánati körmenet és a missziós atya nyilvános önostorozása. Ugyanezt állapíthatjuk meg a következő két évben tartott missziókról készített évkönyvbeli jelentésekről is. Ugyanakkor Kolosvári, az 1729-es misszió eredményeit összegző levelében, beszámolt arról, hogy a misszionárius önostorozást végzett. Zárójelben azt is megjegyezte, hogy a flagellációt az elmúlt nyáron kezdték el alkalmazni, és a siker láttán azok is elfogadták a használatát, akik korábban ellenezték azt.³³ A látványos penitenciális elemek ellentmondásos megítélésére következtethetünk egy másik levélből is, amelyet 1728. január 24-én, az első missziós körút után írt a generális válaszként Kolosváriának. Ebben Tamburini azt javasolta a misszionáriusnak, hogy ha a püspök úgy ítéli meg, hogy az éjszakai bűnbánati processziót és a flagellációt el kell hagyni, mert azok a más felekezetűek körében rágalmazásra, gúnyolódásra adnak okot, akkor vagy a hely sajátosságainak megfelelően alkalmazzák azokat, vagy teljesen hagyják el őket. A döntést ez ügyben Kolosvárra és a püspökre bízta.³⁴

Hogy reális volt a lehetősége annak, hogy a nem katolikusok gúnyolódásainak céltáblájává váljanak, jól mutatja Hermányi Dienes József egyik anekdotája, amely tekinthető a penitenciális missziók paródiájának, a jezsuita meggyőzési módszerek kritikájának. Hermányi szövege a század második felében, Erdélyben segneriánus misszionáriusként dolgozó Henter Mihályt vitte színre: „P[ater] Henter másod magával Missionárius Apostolikuskodék Erdélyben; valának pedig Je’suiták mind ketten. Midőn Kolo’svárat praedicállana az egyyik csomó beretvával vadalja vala magát, ’s láttzott is, hogy vér foly útánna, – midőn pedig azt kérdené a’ néptől: *Meg tértek é? meg tértek é? mert ha nem, megölöm magamat!* felkiálta egy szálas napszámos Székely Asszony ’s mőnda: *Ki az Őrdőg ne térne meg Atyám Uram!* Arra mőnda a’ Missionárius: Ne emlegess Őrdögöt atyámfia! a’ Szent helyen.”³⁵

Az ehhez hasonló jelenetek helyett a jezsuita évkönyv a következőképpen összegezte a misszionáriusok által 1727-ben elvégzett feladatokat: a páterek prédikáltak, oktattak, helyi katekistákat képeztek ki, könyveket és egylapos nyomtatványokat osztottak szét, gyóntattak, előmozdították a jezsuita szentek (főleg Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc) és Szűz Mária tiszteletét, megtanították a résztvevőknek a lelkiismeret-vizsgálat módját, valamint

³⁰ György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kvár 1930. 164. A szerző semmilyen forrást nem jelöl meg állítása alátámasztására.

³¹ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 269, 271.

³² A háromszéki esperes ekkor Lukács András lemhényi plébános volt (*Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Szerk. kiad. Veszely Károly. Kvár 1860. I. 374.). Közelsége miatt akár az ő plébániája is lehetett az utolsó állomás.

³³ Archivio Storico de Propaganda Fide, Fondo Scritture riferite nei congressi (a továbbiakban ASPF, SC), Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), ff. 36v–37r. Kolosvári Pálnak a rendi generálishoz intézett levele. Másolat. (1730. február 11.): „qui prius obsistebant, viso successu, approbantibus”.

³⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 286r–v. A generális levele Kolosvári Pálnak Kolozsvárra (1728. január 24.).

³⁵ Hermányi Dienes József: *Nagy Enyedi siró Heráklitus, és – Hól mosolygó ’s hól kaczagó Demokritus*. = *Uő: Szépprózai munkái*. S. a. r., előszó, jegyz. S. Sárdi Margit. Bp. 1992. 323. (Kiemelés az eredetiben.)

rózsafüzér-társulatokat alapítottak. A felsorolásból jól látszik, hogy a misszionáriusok munkájukkal elsősorban a katolikus híveket célozták meg, és mellőzték a penitenciális módszer szokásos és jellegzetes devóciós gyakorlatait.

A beszámoló egyetlen pontján érzékelhető határozottabban, hogy a célok között a más felekezetűek áttérítése is szerepelt. A misszió végén ugyanis a Moldvával határos területeken élő székelyek közé is ellátogattak az atyák. A leírásban a részletek homályban maradnak, csupán két, a jelzők alapján (*vir egregie doctus et probus / notae prudentiae et probitatis*) megkérdőjelezhetetlen hitelű férfi tanúságtételét közlik, miszerint, ha a páterek tovább maradtak volna, egész településeket mentettek volna meg az eretnekségtől. Ezután következik a katolizálók, fentebb már ismertetett, számszerű listája.

3. Az 1728-as misszió

A felekezeti sokszínűség kihívása erőteljesebben jelentkezett az 1728-as, majd még inkább az 1729-es misszióban. Ezekben már nagyobb kockázatot vállaltak a jezsuiták, amennyiben több nem katolikus többségű államot is választottak.

1728-ban a misszionáriusok Kézdiszéken, Orbaiszéken, Sepsiszéken, Udvarhelyszéken, Miklósvárszéken és Marosszéken jártak.³⁶ A segneriánus módszernek megfelelően egymáshoz közel eső területeken igyekeztek minél több településre eljutni. A választás ebben az évben is főleg olyan állomásokra esett, amelyek lakóinak többsége vagy egésze a reformációt követően is megmaradt katolikusnak.³⁷ Az egyes településeken végzett misszionáriusi munkáról alig számol be a jezsuita évkönyv, az eredményeket az egész missziós körútra vonatkozóan összegzi a következőképpen: a lopott holmikat visszaszolgáltatták; megszűnt a káromkodás, a viszály és a babonás szokások; a mágikus-boszorkányos könyveket elégették; előmozdították a Szűzanya kultuszát, és 19 700 személyt meggyóntattak. Ezekben a helyeken tehát a misszionáriusok elsősorban arra vállalkoztak, hogy megtanítsák a résztvevőknek a keresztényhez illő életmódot és magatartást, a helyes vallásgyakorlat módját, valamint gyakori szentségvételre biztatták őket.

Másfajta alkalmazkodást igényeltek azon helyek lakói, ahol csak nemrég kerültek többségbe a katolikusok, mint például Miklósváron, Korondon és Kálon. A miklósváriak a 16. század során reformátusok lettek, azonban 1717-ben Kálnoki Ádám – aki sokféle módon igyekezett a katolicizmust erősíteni – erőszakkal elvette tőlük a templomot.³⁸ A jezsuita évkönyvből tudjuk, hogy fia, Kálnoki Antal zászlótartó azon három császári tiszt között volt, akik tanúvallomásukkal hitelesítették a miklósvári misszió során történt csodát, amikor is Kolosvári Pál

³⁶ A missziót a jezsuita évkönyv beszámolója alapján ismertetem: ARSI, Aust. 185, ff. 36v–39r. A misszió a következő településeken lakókat érintette: Altorja, Lemhény, Nyujtód, Kanta, Gelence, Zabola, Zágon, Illyefalva, Kőröspatak, Miklósvár, Barót, Lövéte, Oláhfalva (később Szentegyházsfalu), Zetelaka, Szentlélek, Korond, Szováta, Nyárádköszvényes, Hódos, Kál, Vágás, Udvarhely.

³⁷ Vö. Lestyán Ferenc: *i. m.* Lemhény (I. 121), Nyujtód (I. 124), Gelence (I. 108), Barót (I. 193), Lövéte (I. 318), Oláhfalva (I. 336), Zetelaka (I. 364), Szentlélek (I. 338), Szováta (I. 474), Nyárádköszvényes (I. 426), Hódos (I. 440), Vágás (I. 362).

³⁸ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 212; Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben.* Kvár 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 284) 143–144, 155.

prédikációja közben a feszületen függő Krisztus verejtékezni kezdett. Kálnoki Antal, apjához hasonlóan, elkötelezett katolikus volt, aki nem kedvelte a reformátusokat.³⁹

Miklósváron a misszionáriusok feladata elsősorban az volt, hogy a korábban is katolikusokat és a nemrég áttérteket megerősítse a hitben. A beszámoló az itt lakókat úgy jellemezte, hogy csak névleg voltak katolikusok, ezért a misszionáriusok aktív vallásgyakorlatra biztatták őket.

A jezsuita évkönyv csak felsorolja az állomások között Korond és Kál nevét, ezért részleteket nem tudunk arról, hogyan zajlott le ezeken a helyeken a misszió. Mindkét településen néhány évvel korábban szerezték meg a katolikusok a templomot: Korondon 1719-ben az unitáriusoktól,⁴⁰ Kálon 1725-ben a reformátusoktól.⁴¹

A misszió csupán néhány olyan települést érintett, amelyeken más felekezetűek voltak többségben. A velük való találkozásokról általában igen szűkszavúan számol be a jezsuita évkönyv. Zaboláról például csak annyit jegyeztek fel, hogy ez volt a hatodik állomás, és hogy nagyobb-részt kálvinisták éltek itt.⁴² A katolikus többségű Altorja esetében pedig csupán megemlítik, hogy a misszió „eretnek” résztvevői is voltak, akik valószínűleg a református Feltorjáról érkeztek.⁴³

A misszionáriusok meglátogatták a zágoni, illyefalvi és köröspataki katolikusokat is. Zágonban ekkor többségében reformátusok éltek.⁴⁴ Illyefalván a 17. században a reformátusok elvették a templomot az unitáriusoktól, ezután fokozatosan ők kerültek többségbe.⁴⁵ A 18. század elején azonban letelepedtek itt a pálosok, akik ellátták a katolikusok plébániai szolgálatát.⁴⁶ Köröspatakon mindhárom felekezet jelen volt.⁴⁷ Az unitárius egyháztörténet szerint a reformátusok el akarták venni az unitáriusok templomát, de nem jártak sikerrel. Később, 1726-ban a katolikusok akarták elfoglalni a templomot, de a felfegyverkezett unitárius asszonyok visszatartották őket.⁴⁸ Ezeken a helyeken a misszionáriusok Krisztusnak tetsző életre oktatták a résztvevőket, és az eredmények között elkönyveltek néhány kálvinista áttérőt is.

Az 1728-as missziós körútról készített beszámoló egyetlen felekezeti és hatalmi konfliktust említ, ennek helyszíne Kanta volt. A reformátussá vált faluba a katolikusok a 17. század végén kezdtek el visszatelepülni, amikor a minoriták iskolát nyitottak itt, a 18. század első felében pedig templomot és rendházat építettek.⁴⁹ A református többség azonban ekkor is megmaradt.⁵⁰

³⁹ Kálnoki Antalról lásd Papp Kinga: *i. m.* 156–159. Papp Kinga (uo. 158.) a kortárs Rettegi Györgyöt idézi, aki többek között így jellemezte Kálnoki Antalt: „Kivált a reformátusokat gyomorból gyűlölte.”

⁴⁰ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. II. Ford. Márkos Albert, s. a. r. Hoffmann Gizella–Kovács Sándor–Molnár B. Lehel. Kvár 2009. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának kiadványai 4/2) 446–456.

⁴¹ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 441. Ennek előzményeit lásd Marton József: *A székelykálai római katolikus egyházközség története*. = *Székelykál 800 éves történetéből*. [Szerk. Szabó Miklós]. Marosvásárhely 2005. 83.

⁴² Vö. Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 130.

⁴³ Uo. I. 129.

⁴⁴ Uo. I. 131.

⁴⁵ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 421.

⁴⁶ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 203. Az illyefalvi pálos rendház és plébánia történetéről az itt tárgyalt időszakban lásd Csáki Árpád: *Pálos misszió Háromszéken a 18. században. Az illyefalvi rendház és könyvei*. Sepsiszentgyörgy 2013. (Székelyföldi könyvgyűjtemények 1) 7–23.

⁴⁷ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 219.

⁴⁸ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 420.

⁴⁹ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 118.

⁵⁰ Dimény Attila: *Kézdivásárhely református és római katolikus társadalma 1724–1853 között, az egyházi anyakönyvek tükrében*. Acta Siculica. 2014–2015. 595.

A jezsuita évkönyv szerint a Csík- és Kászonszékből érkező katolikus tömegek látványa a legmakacsabb, leghajthatatlanabb eretnekeket is ámulatba ejtette,⁵¹ és ők is jelen akartak lenni a misszió, azonban a prédikátorok attól félt, hogy katolizálnak, ezért megtiltotta nekik, hogy a páterek tanításait hallgassák. Ekkor azonban a misszionáriusok elővették a császári felhatalmazást, és ezzel elérték, hogy a tiltást visszavonja.

Az 1728-as misszió teljesítményét Tamburini generális összességében úgy értékelte, hogy a misszionáriusok visszavezették a tévelygő bárányokat Krisztus aklába, és a híveket sikerrel biztatták a gyakori szentségvételre.⁵²

4. Az 1729-es misszió

4.1. A felekezeti kihívás

A misszionáriusok a telet mindig a kolozsvári rendházban töltötték,⁵³ amelynek rektorát a misszió támogatása miatt a rendi generális többször is megdicsérte.⁵⁴ 1729-ben innen indulva először a környékbeli településeken jártak,⁵⁵ amelyek többségébe a kolozsvári jezsuiták is kijártak lelki gondozásra,⁵⁶ majd a szomszédos Szolnok-Doboka vármegye három településén folytatták a munkát.⁵⁷ Innen jóval délebbre mentek, Fehér,⁵⁸ majd Hunyad vármegyébe.⁵⁹ Ezután megint északra, a távolabbi Tordára, onnan [Szász]Erkedre. Majd Marosszék két települése következett,⁶⁰ és az azokhoz közeli Böződújfaluba. Míg az egyik misszionárius ez utóbbi helyen tartózkodott, a másik Balászfalvára ment el. Ezután visszatértek Ernyére, onnan Ebesfalvára, majd újra Böződújfaluba. A missziós körút végeztével a kolozsvári kollégiumba vonultak vissza, ahonnan Kolosvári – nemesi meghívásnak eleget téve – még kilátogatott Torockószentgyörgyre,⁶¹ ahol az unitáriusok mellett a reformátusok is templomot építettek, majd 1727-ben a ferencesek telepedtek le, és kezdtek el templomot építeni.⁶² Kolosvári ottoni látogatását így örökítette meg Hermányi Dienes József: „P[ater] Kolos’vári Jövedécsi nevü Unitárius Papnak Unitárius Deák fiából lett Je’súita /:azért mondják vala az Unitáriusok: *Ennek az Apja Jövedécsi vólt, maga pedig Menedécsi!* Missionárius vala Erdélyben; és eljöv

⁵¹ ARSI, Aust. 185, f. 36v: „haereticos hic loci obstinatissimos in admirationem rapuerint”.

⁵² ARSI, Aust. 12, f. 319v. A generális levele Kolosvári Pálnak Kolozsvárra (1729. január 29.): „reductas ad ovile Christi errantes animas, et ad frequentiam sacramentorum usum incensos fideles”.

⁵³ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, Historia Societatis Iesu Claudiopolis ab anno millesimo septingentesimo primo, ab exordio scilicet seculi post Christum natum decimi octavi degentis, ff. 166v, 169r, 173r (az 1728-as, 1729-es és az 1730-as évre vonatkozó bejegyzések).

⁵⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 286r, 286v, 319v.

⁵⁵ Jegenyé, Sebesvár, Bánffyhunyad, [Szász?]Fenes, Kisbács, Kolozsvár, Kolozs, Mocs.

⁵⁶ A kolozsvári historia domus többször is említi Kolozst, Bánffyhunyadot, Sebesvárt, Jegenyét. OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, passim.

⁵⁷ Szamosújvár/Armenopolis, Dés, Csicsókeresztúr. Itt és a továbbiakban a jezsuita évkönyv alapján ismertetem a misszió menetét: ARSI, Aust. 186, ff. 28r–34r. A beszámolót kiadta Nicolaus Nilles: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Oeniponte. II. 1885. 924–932.

⁵⁸ Zalatna, Gyulafehérvár, Alvinc.

⁵⁹ Déva, Hátszeg, Tresztia, Szászváros.

⁶⁰ Ernye, Marosvásárhely.

⁶¹ ARSI, Aust. 186, f. 33r: „a nobilibus pluribus in Torockzó-Szent-György invitatus”.

⁶² Vö. Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 347; Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 522.

Toroczkó Szent Györgyre Unitáriusok térítésére, – ki mene eleibe a' két Pápista Udvar; de inti, hogy álljanak félen, 's ezzel a' rétre bétékeredének, 's ő pompa nélkül jöve-bé; – harmad napig minden napon praedicállá; égyet pedig a' hegyen a' pápista új Templomnál, a' mellyben mőnda: *Azt mőndjátok, hogy én imádom a' fészületet!* én bizony nem; mert én látom, hogy ez őn, vagy ezüst. De azt mondod: hát mire tartod? Felelek! Én szent emlékezetre! Te azt mondod: *a' nélkül is meg emlékezünk mi a' Kristus Jézusról.* Eb hiszi. Eb hiszi.”⁶³

1729-ben nemcsak a misszió állomásainak a száma nőtt meg az előző két évhez képest, hanem azoknak a helyeknek a száma is, ahol a katolikus jelenlét csak a 18. század elején vált erőteljesebbé. Valószínűleg az időbeli közelség és az átalakuló felekezeti erőviszonyok miatt a jezsuita évkönyv ebben az évben olykor az ellentétekről is beszámol.

Jegyenén például a református földesúr akarta megakadályozni a páterek munkáját, azonban a császári dekrétumra és a guberniumi támogatásra való hivatkozás megnyitotta az utat előttük. A beszámoló szerint a környéken csupa kálvinista élt, de a katolikusok a „heretikusok perszekúciója” ellenére is állhatatosan kitartottak hitük mellett. Az egyháztörténeti adatok szerint Jegenye plébániája 1710-ben alakult, de plébánosa csak 1722-ben lett,⁶⁴ tehát egy nemrég megerősített katolikus közösségről volt szó.

Tordán katolikus és „eretnek” résztvevőket is említ a beszámoló. Az unitárius és református városba 1714-ben, Mikes Mihálynak köszönhetően tértek vissza a pálosok.⁶⁵ 1721-ben a katolikusok erőszakkal elvették az unitáriusok templomát,⁶⁶ és újjászervezték a katolikus plébániát.⁶⁷ Csicsókeresztúr plébániája is nemrég, egy évvel korábban alakult újra. Itt a katolikus többségre hivatkozva a reformátusokat kötelezték a templom átadására.⁶⁸

Gyulafehérváron a katolikus püspökség visszaállítása után, 1702-ben a reformátusoknak át kellett adniuk a várbeli, egykori jezsuita templomot a katolikusoknak.⁶⁹ Ezt 1716 decemberében a székesegyház visszafoglalása követte. A püspöki székhelyként működő városban⁷⁰ 1729-ben hatalmas tömeg vonult fel a misszionáriusok üdvözlésére az általános helynök, a nagyprépost és a kanonokok vezetésével, majd együtt a ferencesek templomába mentek. Ha a beszámoló adatai megbízhatóak, akkor Kolosvári itt újra találkozott azzal a személlyel, akinek fontos szerepe volt a katolizálásában, az ekkor már gyulafehérvári nagyprépost Demeter Mártonnal.⁷¹ A jezsuita évkönyv szerint az eseményen reformátusok is részt vettek, sőt, amikor a misszionárius a pápai áldást osztotta, térdelni látták a kálvinista akadémia egyik professzorát.

A misszióhoz időben még közelebbi a katolikusok térnyerése Mőcsön és Ebesfalván. Mindkét helyen 1727-ben vették el a templomot a reformátusoktól,⁷² amit a jezsuita évkönyv mindkét

⁶³ Hermányi Dienes József: *i. m.* 323–324. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶⁴ Orbán Balázs: *Torda város és környéke. II. Bp. 1986. 181*; Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 198.

⁶⁵ Orbán Balázs: *i. m.* 181; Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 517–518.

⁶⁶ Kénosi Tőzsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 330, 335.

⁶⁷ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 518.

⁶⁸ Uo. II. 467; Entz Géza: *A csicsókeresztúri római katolikus templom.* Kvár 1942. 9.

⁶⁹ A reformátusok fokozatos kiszorulásáról Gyulafehérvárról lásd Gudor Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei.* Kvár–Barót 2012. 41–49.

⁷⁰ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 91; Nagy Kornél: *Mártonffy György püspök. i. m.* 74–75.

⁷¹ Ferenczi Sándor (*A gyulafehérvári [erdélyi] főegyházmegye történeti papi névtára.* Bp.–Kvár 2009. 221.) nem jelzi Demeternek ezt a tisztségét, de több más munka igen. Lásd pl. az 1729-es szebeni diétán megjelentek között *Altorjai B. Apor Péter munkái.* Kiad. Kazinczy Gábor. Pest 1863. (Magyar Történelmi Emlékek, Második osztály Írók 11.) 311.

⁷² Mőcsről lásd Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 234. Ebesfalváról uo. 288–289. és Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája.* Szamosújvár 1896. Hasonmás kiadás. Bp. 2004. 82.

esetben meg is említ. Ebesfalván ezért a misszionáriusok elvégezték a templom reconciliációját, amelyen jelen volt a környék császári katonasága. Lövésekkel és supplicatioval ünnepeltek, majd a Te Deummal és pápai áldással zárult a misszió. Mócsról ellenben kénytelenek voltak hamar továbbállni, mert bár a katolikusok számára épületes volt a misszió, a lelkes és egy nagy hatalmú nemes a kálvinistákat nem engedte a közelükbe.

Désen a katolikusok kis száma és a kálvinista lelkesek miatt töltöttek kevés időt a páterek. Hiába telepedtek le itt a ferencesek a 18. század elején, a reformátusok többségben maradtak.⁷³ A jezsuita beszámoló szerint prédikátoraik megtiltották nekik a részvételt, valamint szándékosan rászervezték a misszionárius prédikációjára a sajátjukat.

Bár a jezsuiták rendre számolnak be áttérésekről, eredményességüket lehetetlen megítélni. Időnként úgy tűnik, hogy a szövegekben az elhallgatás, a feltételes mód használata vagy a biza- kodó hangnem a sikertelenséget hivatott elleplezni. A kolozsi látogatásról például az olvasható az évkönyvben, hogy „sok ariánusban olyannyira felébredt a vágy, hogy megismerjék a katoli- kus hitet, hogy nyilvánosan meg is vallották, egyáltalán nem akarnak megmaradni az unitárius vallásban”.⁷⁴ Erke- den pedig, ahol a lutheránusoktól éppen 1729-ben veszik el a templomot, és állítják vissza a katolikus plébániát,⁷⁵ a misszionárius két napon keresztül házról házra járt, és a „heretikusokat” biztatta az áttérésre. Ennek eredményeképpen néhányknál várható volt, hogy katolizálnak.⁷⁶

A konverziók tekintetében az 1729-es misszió legnagyobb eredményének Kolosvári a Bözödújfaluban és Ernyén élő szombatosok, illetve unitáriusok áttérését és a templomok elvételét tartotta.⁷⁷ Számításai szerint harminckét család, összesen száznegyven fő katolizált. Bözödújfaluban főleg szombatosok és unitáriusok éltek,⁷⁸ akik a jezsuita évkönyv szerint kö- zösen használták a templomot.

Az erdélyi szombatosok üldöztetése 1722-ben kezdődött, többek között az ernyei és a bözödi szombatosokat is vagyonszerzésre ítélték. A szombatosok egy része Törökországba me- nekült, mások áttértek, de csak színleg voltak katolikusok. Kohn Sámuel szerint éppen ezért küldték 1729-ben Bözödújfaluba a jezsuita misszionáriusokat.⁷⁹

A jezsuita évkönyv szerint először csak néhány szombatos tért át, majd a katolikusok és az alkirálybíró is kivette részét a térítőmunkából, amelynek eredményeképpen tizenegy nap alatt „az eretnek szekta teljesen megszűnt a faluban”,⁸⁰ a templomot pedig elvették tőlük. Az 1732- es római katolikus vizitáció szerint ez szeptember 29-én történt meg, mégpedig a következő articulus alapján: „Ut ubi pluritas est, assignetur iisdem.”⁸¹ A jezsuita forrás beszámol arról,

⁷³ Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III. 1900. 134; Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 470.

⁷⁴ ARSI, Aust. 186, f. 29r: „Ariani complures ad Catholicae fidei agnitionem eousque permoti sunt, ut palam se in Unitarismo haud perstituros professi sint.”

⁷⁵ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 171.

⁷⁶ ARSI, Aust. 186, f. 31r: „singuli prope spem fecerint suae ad orthodoxam fidem conversionis”.

⁷⁷ ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 36r. Kolosvári Pál rendi generálisnak küldött levelé- nek a másolata (1730. február 11.).

⁷⁸ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 291–292.

⁷⁹ Kohn Sámuel: *A szombatosok*. Bp. 1889. 322–323.

⁸⁰ ARSI, Aust. 186, f. 31v: „intra diem undecimum ab inchoata missione omnis omnino huius sectae haeresis in dicto pago sit exstincta”.

⁸¹ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. Kiad. Kovács András–Kovács Zsolt. Kvár 2002. 114.

hogy a misszionárius elvégezte a templom reconciliációját. A katolikus hitre áttértek ünnepélyes menetben a szintén konvertita prédikátor házától az immár katolikus rítusnak felszentelt templomhoz vonultak. Az évkönyv nem utal erre, de ez az átvonulás minden bizonnyal szimbolikusan is értelmezendő.

Ezután a jezsuiták arról is gondoskodtak, hogy az udvarhelyi főesperes, Kari Miklós még tizenöt napon keresztül hitoktatást tartson a faluban. Sőt még ugyanezen missziós körút alatt Kolosvári is visszatért ide. Akkor a templom felszereléséről és – ideiglenes megoldásként – egy kontroverz teológiai kérdésekben jártas licenciátusról gondoskodott. Ebben az átmeneti időszakban a korondi plébános gyakran látogatta az újonnan megtérteket, és ingyen szolgáltatva ki nekik a szentségeket. Gyulaffi László főkirálybíró pedig, „hogy a megtérésből világi haszna is legyen” az ott lakóknak,⁸² az 1729-es és az azt követő évre mentesítette őket az adófizetés alól. Bözödújfaluban tehát a misszionáriusok céljuk elérése érdekében többféle eszközt is bevetettek.

A jezsuita források alapján nem dönthető el, hogy a templom elvétele erőszakos módon történt-e Bözödújfaluban, más források pedig jelenleg nem állnak rendelkezésünkre. Ernye esetében azonban az unitárius egyháztörténet durva erőszakról számol be.

Ernye szombatos közössége nagyobb volt, mint Bözödújfalué, de unitáriusok is éltek itt.⁸³ A templom 1729. október 19-éig az unitáriusok birtokában volt. A marosvásárhelyi jezsuiták diáriumából kiderül, hogy már 1728-ban felmerült a templom elvételének lehetősége, azon az alapon, hogy a katolikusok többségbe kerültek a faluban.⁸⁴ A század elején Marosvásárhelyen leteleplő jezsuiták folyamatosan jártak ki Ernyére is, ahonnan az unitáriusok és a szombatosok egy része Törökországba menekült.⁸⁵ Az 1729-es marosvásárhelyi misszió is azzal kezdődött, hogy a beszédek után Kolosvári megkeresztelt két ariánus fiút.⁸⁶

Ernyét Kolosvári az 1729-es missziós körút keretében háromszor látogatta meg. Először három szombatos családot nyert meg a katolikus hitnek, második alkalommal, október 19-én, elvette a templomot az unitáriusoktól, majd még egyszer visszatért, november 1-jén, a templomot ugyanis Mindenszenteknek ajánlották, és ekkor két prédikációt mondott el.⁸⁷ A jezsuita évkönyvben az olvasható, hogy Kolosvári elfoglalta a frissen megtértek számára a templomot, hivatkozva a missziókat támogató császári dekrétumra is, ami ellen az unitáriusok tiltakoztak, haladékat kértek, később a gubernátorhoz fordultak panaszuikkal, mindhiába. A gubernátor válasza az volt, hogy a császári udvar parancsát végre kell hajtani. A marosvásárhelyi diáriumban az áll, hogy mivel az unitáriusok kisebbségbe kerültek a katolikusokkal szemben, Kolosvári

⁸² ARSI, Aust. 186, f. 32v: „Atque ut temporalem quoque fructum ex hac sua conversione bonus hic popellus perciperet.”

⁸³ Kohn Sámuel: *i. m.* 324.

⁸⁴ Historia missionis Societatis Jesu cum ingressu eiusdem in oppidum Siculicale MVásárhely anno 1702. inchoata, et subsequis continuata, f. 185. Leleőhelye: Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára, Marosvásárhelyi főesperességi és plébániai levéltár.

⁸⁵ Vö. Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68 és Ms. XI, 100, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. I–II, passim. (A kéziratokat korábban a manuscriptorium.com digitális könyvtárában tanulmányoztam. A kéziratok ma már nem elérhetőek itt.) Marosvásárhely felekezeti viszonyairól ebben az időszakban lásd Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig.* Marosvásárhely 2009. 192–200.

⁸⁶ A marosvásárhelyi misszió szeptember 29. – október 4. között zajlott le. Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. II, ff. 10r–v.

⁸⁷ Az 1731-es római katolikus vizitációs jegyzőkönyv szerint október 20-án vette el és reconciliálta a templomot Kolosvári. *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek. i. m.* 203.

„via facti” elfoglalta a templomot.⁸⁸ Ebben az esetben a jezsuita forrásokat összevethetjük az unitárius egyháztörténettel, amely a szenvedés- és mártírnarratíva keretein belül beszéli el az ernyei eseményeket: „Nagyernyén 1729-ben a római katolikusok törvénytelen hatalommal megtámadták az unitárius templomot, a zárat feltörték és elfoglalták a templomot, a papot, nagyajtai Cserei Sámuel, keresztény lélekre méltatlan módon, mint valami hullát, az utcán végighurcolták, az edényekből a búzáját kiöntötték, könyveit összevagdalták, ruháját széttépték, és neki, meggyötört testében pihegő lélegzetén kívül semmit sem hagytak. Íme, Krisztusnak a töviskoronáját tették Jézus nevéért Cserei fejére.”⁸⁹

Nyilvánvaló, hogy mindkét elbeszélés felekezeti elköteleződés alapján szerveződött, és ennek megfelelően egymással teljesen ellentétes szemszögből látatja a történeteket (katolikus triumfus – unitárius mártírság), jól szemléltetve ezzel a kollektív emlékezet működését.

4.2. A nyelvi kihívás

1729-ben a felekezeti sokszínűség mellett a nyelvi is kihívást jelentett a misszionáriusok számára. Kolosvári közepesen tudott németül, kicsit románul, társa, a felvidéki születésű Berzeviczi János a magyar mellett szlovákul beszélt.⁹⁰ A misszió nyelve a magyar volt, azonban több alkalommal szükségessé vált a nyelvi különbségekből fakadó kommunikációs problémák kezelése.

Ez a német esetében volt a legkönnyebb. Kolosvári valamennyire beszélt németül, Kolosváron pedig csatlakozott hozzájuk és külön német missziót tartott a korábban már említett, ekkor már 61 éves Bernardo Cerroni. Továbbá ugyanő, ugyanebben az évben német nyelvű missziós körutat is vezetett Erdélyben, amelynek állomásai, Kolosváron kívül, a következők voltak: Gyulafehérvár, Fogaras, Szeben, Feketehalom, Barcarozsnyó és Brassó.

Kolosváriék magyar missziójában a legtöbbször az adott településen vagy az annak környékén (Sebesvár, Bánffyhunrad, Déva, Hátszeg, Szászváros) állomásozó császári katonaság miatt kellett a németet használni, valamint a tresztiai aranybányászokat és a szászvárosi üveggyárakban dolgozó német mesterembereket is németül oktatták és gyóntatták. Közöttük – hitoktatási céllal – német nyelvű könyveket és egylapos nyomtatványokat (folia catechetica) osztottak szét.⁹¹

Az 1729-es missziós körút állomásai közül Ebesfalván és Szamosújváron éltek örmény közösségek. Ekkorra már néhány évtizede fennállt az erdélyi örmények uniója.⁹² Három, körülbelül egy évtizeddel korábban készített jelentés azonban „az erdélyi örményeket tévelygő és eretnek keresztényekként írta le, akik veszélyt jelenthettek az erdélyi katolicizmusra”.⁹³ Az erdélyi örmények ellenőrzésére ezért Rómából szívesen küldtek vizitátorokat.⁹⁴ 1729-ben éppen Stephano Stephanowicz Roszka apostoli vizitátor és prépost látogatása zajlott. Szamosújváron

⁸⁸ Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. II, f. 11r.

⁸⁹ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 467.

⁹⁰ ARSI, Aust. 77, Catalogus triennalis, 1730: p. 71 (Berzeviczi), p. 73 (Kolosvári).

⁹¹ ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 37v. Kolosvári Pál rendi generálisnak küldött levelének a másolata (1730. február 11.).

⁹² Erről részletesen lásd Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja. i. m.*

⁹³ Uő: *Mártonffy György püspök. i. m.*, a jelentésekről 75–76., az idézet a 76. lapon.

⁹⁴ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben.* = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. I. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Pilisecsaba 2006. 61.

ő sietett a páterek segítségére. Míg ők magyarul prédikáltak, Roszka örményre fordította a szavakat. A gyóntatásban egy minorita segédkezett, aki a városban lakókat magyarul és örményül, a várbéli katonákat pedig németül gyóntatta.

Alvincen és Déván nemcsak a magyarok, hanem a bolgárok között is misszióztak. Alvincre a 17. század végén érkeztek bolgárok, akiknek a lelki gondozását a szintén itt letelepedő bolgár ferencesek látták el.⁹⁵ A református Dévára 1710-ben jöttek be a bolgár ferencesek, akik itt rezidenciát építettek, és 1723-ban visszaállították a plébániát.⁹⁶ Dévára a Bibics család addigi szolgálatai miatt tettek kitérőt a misszionáriusok, ahol kivételesen meleg fogadtatásban volt részük. A Bibics család azok közé tartozott, akiknek az adományából Alvincen felépítették a templomot 1729-ben,⁹⁷ valamint a kolozsvári jezsuita historia domus is megemlékezik a bolgár Bibics Antalról, aki nagylelkűségét azzal bizonyította, hogy 1730-ban anyagilag támogatta egy, a teológiai érényekről írott magyar nyelvű könyvecske kiadását.⁹⁸

Az 1729-es misszióban több helyen is szükség lett volna románul jól tudó misszionáriusokra. Kolozson olyan beszédeket mondtak a páterek, amelyekről úgy vélték, megfelelnek a „heretikus” románok és a nemrég áttért románok (akiknek minden bizonnyal az unitosokat értették) alkotta közönség igényeinek. Zalatnán a prédikációk magyarul hangzottak el, miközben a helyi plébános tolmácsolt a románoknak. Hátszezen az esperes volt a román unitosok segítségére. Itt a páterek gondoskodtak a beszédek lefordíttatásáról is, hogy azokat a későbbi állomásokon csak fel kelljen olvasni.

Még be sem fejeződött az 1729-es misszió, Tamburini generális már október 1-jei levelében támogatásáról és egyetértéséről biztosította Thullner provinciálist: román misszionáriusokat kellene küldeni Erdélybe „a tanításra szomjazó, de rendkívül tudatlan román nép oktatására”.⁹⁹ A feladatra pedig Michael Lovinichot ajánlotta, aki azonban 1730. január 25-én meghalt.¹⁰⁰

1730. február 11-én kelt levelében maga Kolosvári is úgy jellemezte – a misszió során szerzett tapasztalatai alapján – a románokat, mint akiknek nagy szüksége van a tanításra mind a hitismeretek, mind a vallásgyakorlat terén. És nemcsak a népnek, hanem a román papoknak is, akik – mivel csak látszólag egyesültek a római katolikus egyházzal – némely hitpontokban teljességgel járatlanok.¹⁰¹ Kolosvári ugyanakkor meg volt győződve arról is, hogy a román nép alkalmas a nyugati kereszténység el- és befogadására, azaz a valódi vallási unióra,¹⁰² és hogy az egyházszakadás a keletiek és a római katolikusok között teljesen megszüntethető.

Az erdélyi románok unióját, amelynek előkészítésében fontos szerepe volt a jezsuitáknak, 1697-ben hirdették ki, azonban ezt követően még számos vitás kérdés merült fel és várt rendezésre.¹⁰³ A fogarasi önálló görög katolikus püspökséget csak 1721-ben hozták létre. Első

⁹⁵ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 64–65; György József: *i. m.* 134–135.

⁹⁶ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 162; György József: *i. m.* 204.

⁹⁷ György József: *i. m.* 134–135.

⁹⁸ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, f. 174r.

⁹⁹ ARSI, Aust. 12, f. 336v. A generális levele Joannes Baptista Thullner provinciálisnak (1729. október 1.): „ad erudiendum populum illum, alias instructionis avidum, sed admodum ignorantem”.

¹⁰⁰ Lukács László: *i. m.* II. 905.

¹⁰¹ A románokra vonatkozó részek: ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), ff. 37v, 38v–39r.

¹⁰² ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 39r: „haec natio optime disposita ad Christianam culturam acceptandam”.

¹⁰³ Vö. Trócsányi Zsolt: *i. m.* 281–285; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja. i. m.* 74–79; Greta Miron: *Az erdélyi unitus püspökség (1697–1782). = A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. I. rész.* Szerk. Nicolae Bocșan–Dieter Brandes–Olga Lukács. Cluj-Napoca 2010. 165–197.

püspökét, Pataki Jánost (Ioan Giurgiu Patachi) 1723. augusztus 17-én iktatták be. Pataki 1727. október 29-én bekövetkezett halála után a püspöki szék 1730. szeptember 13-ig betöltetlen maradt. Ekkor kapta meg az új püspök, Ioan Inochentie Micu-Klein a pápai jóváhagyást.¹⁰⁴ A jezsuitáknál tanult Klein az unió híve volt, azonban éppen mivel az nem adott a román unitus papoknak a katolikusokéhoz, valamint a románoknak a másik három rendi nemzethez hasonló jogokat, az 1730-as, 40-es években többször kérvényezte a Habsburg-udvarnál ezek biztosítását számukra.¹⁰⁵ Kolosvári 1730-as levelében arról tájékoztatta a rendi generálist, hogy számíthat Klein levelére, az ugyanis néhány napja levélben kereste őt meg, és nyomatékosan arra kérte, hogy mindent tegyen meg a román nyelvű misszió elindítása érdekében, valamint együttműködését is felajánlotta. Kolosvári úgy vélte, hogy ennek a megvalósítása már csak azért is igen szükséges lenne, mert a románok kétszer annyian vannak, mint Erdély népei együttvéve. A román nyelvű missio Segneriana elindításáról azonban nem tudunk. Meghiúsulásában talán a románul tudó misszionáriusok hiánya játszott szerepet.

1730 után az erdélyi segneriánus missziókat egy időre szüneteltették. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott Kolosvári halála, de valószínűleg az is, hogy Erdély felekezeti, nyelvi és etnikai viszonyai nagy kihívások elé állították a misszionáriusokat. A következő években ezért a jezsuiták inkább olyan területeket választottak, amelyek felekezeti szempontból homogénebbek voltak, és ahol a misszió működtetéséhez rendelkeztek megfelelő nyelvtudású személyekkel.

Challenges and Solutions. On Jesuit Penitential Missions in the 18th Century Transylvania

Keywords: Transylvania, 18th Century, Jesuit Penitential Missions

In the period between 1708 and 1730, known in the literature on the history of Transylvania as “the second establishment of Habsburg rule”, Catholics were gradually acquiring majority in all governmental, administrative and judicial bodies. Thanks to Habsburg support, which often adversely affected other denominations, the Catholic Church gained more and more ground in Transylvania. After Bishop Mártonffy had taken possession of his episcopal seat in 1716, the restoration of the Roman Catholic Diocese of Transylvania could begin. Religious orders, including the Jesuits, were actively involved in this process. This article, through the examination of three Jesuit popular missions (from 1727, 1728, 1729), aims to present how Jesuit missionaries tackled the ethnic, linguistic and denominational diversity of Transylvania and how they contributed to the strengthening of Catholicism in this region.

¹⁰⁴ A püspökségre vonatkozó történeti adatokat innen vettem át: Greta Miron: *i. m.* 173.

¹⁰⁵ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1996. 92–93.